

Blake, Job og Jung

William Blakes illustrationer til Jobs Bog læst og betragtet med C.G Jungs forståelse af individuation – menneskets selverkendelsesproces – som horisont.

Af cand.mag. Lisbeth Pedersen

Jobs Bog er af mange blevet anset for at være det vanskeligste skrift i Det Gamle Testamente og har gennem tiderne kaldt på forskellige tolkninger – såvel teologiske, kunstneriske som videnskabelige tolkninger. Særligt fascinerende og interessant bliver det, når forskellige tolkninger taler sammen og supplerer hinanden, som det er tilfældet med den britiske kunstner William Blakes illustrationer til Jobs Bog og den schweiziske psykiater Carl Gustav Jungs dybdepsykologiske tolkning af Job. Blake og Jung leverer tilsammen en tolkning, der er særdeles relevant for det moderne menneske. Det er denne tolkning, som jeg vil forsøge at udfolde i artiklen her.

Først vil jeg kort præsentere William Blake, dernæst Jungs individuationsteori og sluttelig vil jeg gennem nedslag i Blakes "Illustrationer til Jobs Bog" kombinere Blakes og Jungs tolkninger og pege på relevansen heraf til en forståelse af det moderne menneskes psyke, spiritualitet og gudserkendelse.

William Blake (1757-1827)

William Blake blev født i London og boede og virkede dér gennem det meste af sit liv. Han er måske bedst kendt herhjemme som en af verdenslitteraturens mest berømte romantiske digtere, men egentlig var han uddannet kobberstikker, og man kan tilføje en række andre prædikater til William Blake: Seer og profet, erkendelsesteoretiker og filosof, grafiker og maler, kulturkritiker og fritænker, anarkist og revolutionær – samt mystiker. Det er hans status som billedkunstner og mystiker, der især er interessant for denne tekst.

I sin samtid blev han opfattet som sær og gal, og han undgik kun politisk forfølgelse, fordi man anså ham for en harmløs excentriker på grænsen til sindssyge. Selv sagde han, at han ville blive bedrøvet, hvis han havde nogen jordisk berømmelse, for alt hvad et menneske har af jordisk ære, bliver trukket fra den himmelske ære, sagde han. Til gengæld opnåede han berømmelse i det 20. århundrede, hvor hans tankegang og kunst blev interessant og relevant for bl.a. psykoanalysen, hippiefilosofien, marxismen og feminismen.

Blake var en visionær kunstner. Visioner var naturlige for Blake og fortalte ham, at vi ikke bor i en materiel verden, men en spirituel verden, og at de spirituelle eller åndelige kræfter hele tiden er virksomme. Det var disse åndelige kræfters indvirkning på menneskesindet, han beskrev i sin visionære digtning og gengav i sin billedkunst. John Linnells tegning (1820) af Blake med lukkede øjne prøver at gengive, at Blake så med sit indre syn – en færdighed som Blake mente, at alle mennesker kunne lære sig. Gennem hele sit liv gæstede engle, dæmoner og væsener fra det hinsides hans tilværelse. Han skelnede ikke mellem den kendte verden og den spirituelle, ligesom han heller ikke skelnede mellem krop og sjæl.

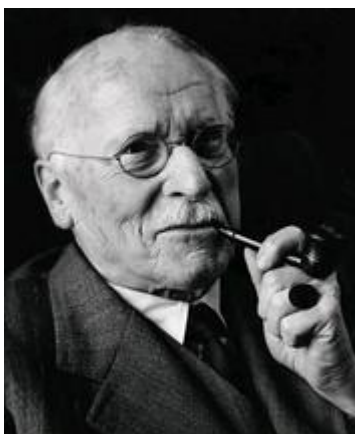
For Blake var der to porte ind til den himmelske verden, ind til evigheden. Den ene port var kunst – den anden religion. Med kunst mente han ikke magthavernes verdslige og forskønnende kunst, men den ægte sjælelige kunst begået af en kunstner, som selv har 'gjort rejsen til himlen'. Han så sin opgave som kunstner i at åbne folks øjne for verden bag verden via fantasien: "Jeg hviler ikke fra min store opgave: Å åbne de evige verdener, å åbne menneskets udødelige øyne innover til tankens verden: inn til evigheten som hele tiden utvider sig i Guds bryst, den menneskelige fantasi." (Uthaug s. 10). Kunst er i flg Blake det direkte

nedslag af den hellige ånds virke i mennesket. Gennem kunsten opnår vi indsigt i vores egen natur og de højere verdener, vi lærer vore kræfter at kende og kan til slut se Guds mening med os. Fantasien er Guds-lyset i os; vi kan alle blive kunstnere, vores fantasi har evnen til at modtage indtryk fra en anden højere virkelighed end den fysiske. C. G. Jung ville have omtalt Blakes kontakt med en anden højere virkelighed end den fysiske med andre ord. Jung skelnede mellem to typer kunstnerisk kreativitet: Den psykologiske og den visionære. Den visionære kunst afspejler en ur-erfaring af møde med Selvet. Jung var ikke i tvivl om, at Blake var sådan en visionær kunstner med erfaringer af kontakt til Selvet.

For Blake var den anden port ind til den himmelske verden religionen – vel at mærke **ikke** konventionel kirkelig religion. Med sin religiøst-mystiske anskuelse betonedede han enheden og ligheden mellem Gud og menneske og havde en fjendtlig holdning til enhver lovreligion. Blake var gennem hele livet optaget af sit gudsforhold og havde den forståelse, at Gud er at finde i os selv, og at vi kommer frem til Ham, når vi har lært at udvikle vort indre liv.

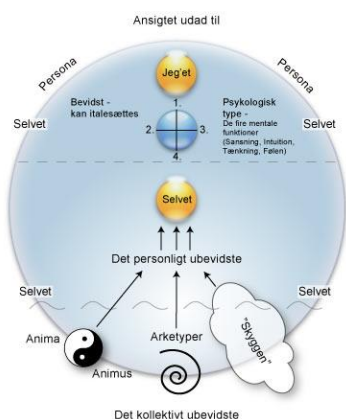
Det er netop i sådanne anskuelser, at Blake bliver interessant for det moderne menneskes gudsforståelse og -erfaring. Det er i sådanne anskuelser, han bliver spændende at kombinere med C. G. Jungs forståelse af menneskets individuationsproces.

C. G. Jungs individuationsteori

Carl Gustav Jung (1875-1961) var schweizisk psykiater og grundlægger af analytisk psykologi.

Individuation er et nøglebegreb i analytisk psykologi og betegner den proces, hvorved et menneske både bliver sig selv bevidst i sin egenart og samtidig accepterer blot at være én blandt andre mænd og kvinder. Det er en personlighedsudvikling, som starter ved livsmidtekrisen og omhandler den tilpasning af den indre verden, som er menneskets hovedopgave i anden livshalvdel. Formålet med individuationen er, at mennesket skal blive sig selv, skal finde ind til sin egen indre personlighedskerne. Det ikke er det samme som at fastslå, at det skal blive selvisk. Det er netop karakteristisk ved mennesker, der gennemgår en individuation, at de bliver mere sociale og medmenneskelige. Individuation lukker ikke verden ude, men ind, siger Jung.

Individuation er menneskets vej til sig selv ved at konfrontere og blive bevidst om de elementer og kræfter, der bor i det ubevidste. Processen fordrer et langvarigt, aktivt og ikke altid lige behageligt arbejde af personen. Det er stærke og skræmmende kræfter, man berører og berøres af i et sådant analytisk arbejde, så kun "eksistentiel nød" vil være billet ind til arbejdet, siger Jung. Men virkningen vil være dyb, så dyb at den må kaldes 'religiøs'. Individuation er at være i en evig forvandlingsproces, at finde mål og mening med den, man nu engang er.

Det bevidste jeg er kun en lille del af den helhed – Selvet –, som jeg'et 'bor i'. Jeg'ets arbejde består i at arbejde bevidst med de

ubevidste indhold i psyken – at få bevidstgjort psykens forskellige sider: personaen, skyggen, modsat-kønnetheden og arketyperne frem til en kontakt med eller erfaring af Selvets helhed, som er det endelige mål med individuationsprocessen.

Man kan ikke blive et Selv. Man kan ikke realisere Selvet forstået som at integrere det i jeg'et. Selvet er nærmere noget, der tilstøder jeg'et og kan erfares som en bevidsthedstilstand. Det giver sig til kende og lader sig erfare som symboler – og indtrykket på jeg'et vil altid være overvældende.

Selvets arketype danner i særlig grad grundlag for oplevelser af helhed og mening. Typiske udtryk for Selvets arketype er geometriske grundformer som cirklen og varianter af 4-foldige og 8-foldige mønstre eller overpersonlige skikkelser.

Det er væsentligt at forstå, at menneskets religiøse træk hører til dets helhed – til Selvet. "I mødet med disse typer af erfaringer af symbolsk og arketypisk art ligger der en irrationel verden, som vil bevirke, at et menneske, der er begyndt at arbejde med sig selv i en individuationsproces, vil blive et religiøst menneske, et menneske, der oplever, at intet er tilfældigt eller meningsløst, selv ikke når man møder oplevelser, der umiddelbart virker vanskelige, absurde og uacceptable; man kommer til at opleve dem som nødvendige og synkrone begivenheder i relation til følelsen af 'den store indre Plan' "(Grønkjær s. 109).

Det er uomgængeligt, at når processen går i gang, er den religiøs. Kristeligt set har man ikke talt om 'individuationsproces', men om 'den indre vej' eller 'Vejen'. Det Gamle Testaments sidste 17 bøger handler om forskellige individers møder med Selvet. Jakobs kamp med englen (her i Albrecht Dürers streg) er et af disse arketypiske billeder, der viser, at man ikke starter den indre udviklingsvej som en fornøjelsesrejse. Jakobs brydes med englen hele natten, englen slår hans hofte af led, men han nægter at slippe den, før den velsigner ham. Det er en alvorlig sag, at livet mister meningen – man falder ud af overjegets og den moralske verdensordens tryghed, og kun krisen frisætter de nødvendige kræfter til at klare kampen med ens 'dæmon'. Jakobs kamp med englen er et nederlag for jeg'et, men viser også, at 'lyset' langsomt fødes i processen videre.

Jobs Bog og placering i Det Gamle Testamente

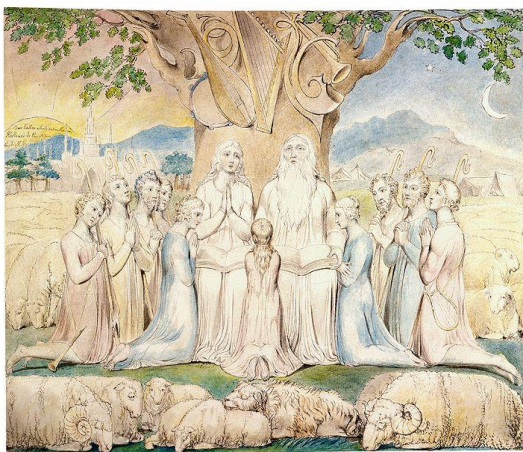
Jobs Bog kan i lyset af Jung ses som det arketypiske billede på jeg'ets møde med Selvet/ det guddommelige. Ja, hele Det Gamle Testamente er en vedvarende dialog mellem Gud og mennesket og giver mange billeder på mødet mellem jeg'et og Selvet. DGT er rigt på individuationsymbolik, der kommer fra utallige erfaringer

af numinosum/ det guddommelige og er bygget op på en måde, der afspejler menneskeheds åndelige eller bevidsthedsmæssige udvikling. Der er en balance i fortællingerne i Det Gamle Testamente: De første 17 bøger er historiske bøger, hvor Jahve har at gøre med Israel kollektivt som en nation. På dette stadi bærer individuationsforestillingerne og-billederne af en hel nation, det udvalgte folk. De sidste 17 bøger er de profetiske bøger opkaldt efter hver sit individ, som har haft et personligt møde med Jahve, og hvis skæbne det var at være individuelle bærere af Gudsbevidsthed (højere bevidsthed). I midten har vi 5 visdoms- og poetiske bøger, hvoraf Jobs Bog er den første bog og dermed midtpunktet i DTG. Her møder for første gang mennesket som individ Jahve – netop som individ og ikke som en del af den kollektive nation, ligesom Jahve heller ikke ser Job som en del af Israel, men som et individ. Derved markerer Jobs Bog overgangen fra kollektiv psykologi til individuel psykologi – fra gruppe- og kirkereligion til det enkelte menneskes ensomme møde med numinosum, eller om man vil: Den guddommelige kraft. De øvrige 4 bøger efter Jobs Bog i midten af DTG er visdomslitteraturen, som om jeg'ets møde med Selvet har skabt visdom – eller som om Jahves møde med Job har tvunget Jahve til at erkende sin kvindelige side: Visdommen (Sophia).

Jobs Bog er det arketyperiske billede på jeg'ets møde med Selvet og de faser, som et sådant møde afstedkommer, som kort fortalt er: 1 Mødet mellem jeg'et og det højere - 2. Resultatet af mødet er lidelse af en art og en nedstigen i det ubevidste - 3. Jeg'et holder ud, kommer gennem prøvelserne og søger efter mening med sine erfaringer – 4. Belønning i form af større indsigt og en rigere personlighed.

William Blakes "Illustrations of The Book of Job"

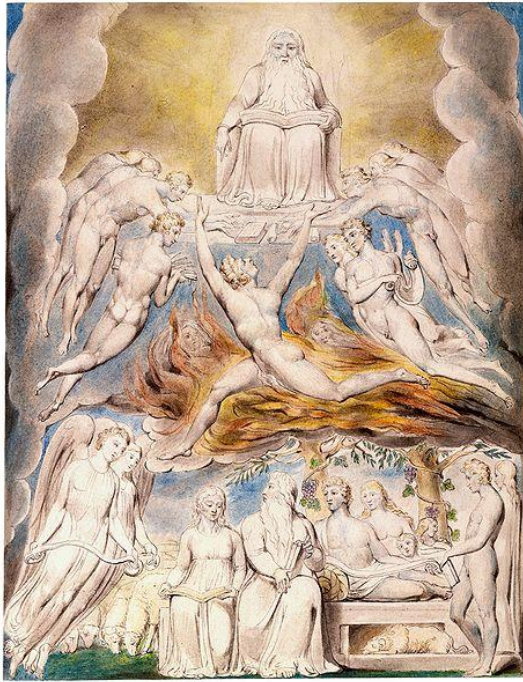
William Blake arbejdede med Jobs Bog i forskellige versioner over en 40 årig periode (1785-1826). Utvivlsomt handler hans optagethed af Jobs Bog om, at han identificerede sig med Job (han kendte selv til modgang og ulykker og venners svigt, og han blev selv en gammel vis patriark), og at han selv havde dybe erfaringer med individuation og møde med Selvet. Han lavede en række skitser og forstudier frem til 1821, hvor han formentlig producerede den første komplette serie af 21 store akvareller, og i 1826 lavede han hele serien i kobberstik. I det følgende har jeg af pladshensyn udeladt nogle få af billederne i serien fra 1821. Forhåbentlig kan nedslagene alligevel illustrere hovedpunkterne i et jeg's møde med Selvet og være med til at give en symbolsk forståelse af individuationsprocessen.

Billede 1

Den velhavende Job med sin familie i bøn under livstræet. Den opslåede bog i Jobs skød viser, at han lever 'efter bogen', den institutionelle religion, hvilket også understreges af katedralen til venstre i billedet. De uberørte musikinstrumenter i træets krone og de sovende dyr viser, at hverken den spirituelle eller den instinktmæssige energi er 'vågen' og i funktion. Job er et åndeligt set sovende menneske, men solen er ved at gå ned, og månen er i sin sidste fase. - Psykologisk set: Jeg'et omgivet af sociale grupperinger (familie, kirke, samfund)

føler sig sikker i sine ubevidste antagelser og følger de kollektive antagelser.

Billede 2

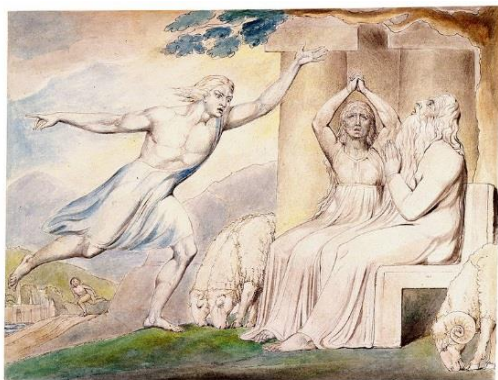
Mens Job læser og udlægger Bibelen, foregår der noget andet over ham i 'himmelrummet' / i Jobs psyke. Katedralen er forsvundet og er ikke længere en del af Jobs horisont. Jahve ses som den store bogholder – den gud, som Job har skabt i sit eget billede: En dømmende, retfærdighedsbesat og selvisk Gud. Satan – en af gudssønnerne – udgør billedets centrum. Han er afbildet midt i et spring, nøgen, kraftfuld, ung og i flammer. Psykologisk set er det ubevidste blevet aktiveret. Trangen til individuation og større bevidsthed fremprovokerer tvivl og spørgsmål, som udfordrer status quo. Satan er friset fortrængt energi, der ødelægger den selvtilfredse 'leven efter bogen' og har en tilsyneladende destruktiv effekt, men som på længere sigt er frelsende for jeg'et. Jahve og Satan vil prøve Job. Vil Job forblive loyal imod Jahve på trods af modgang? Indtil nu har Job kun kendt

de godhjertede aspekter af Jahve. Jahve har brug for at blive kendt i sin totalitet som både god og ond. Dette starter dramaet.

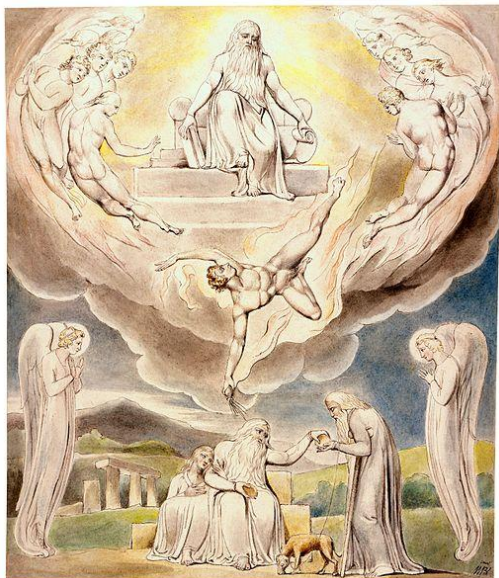
Billede 3

Ødelæggelse af Jobs børn og deres familier. Job selv er endnu ikke blevet berørt. En næsten eksplosiv energi bryder ind i bevidstheden og ødelægger de eksisterende strukturer dér. Psykologisk set vil der være tale om en fase med skræmmende drømme af eksplosioner, ildebrande, oversvømmelser og katastrofer. Jeg'et kan være i en tilstand af depression, søvnløshed og med psykosomatiske symptomer.

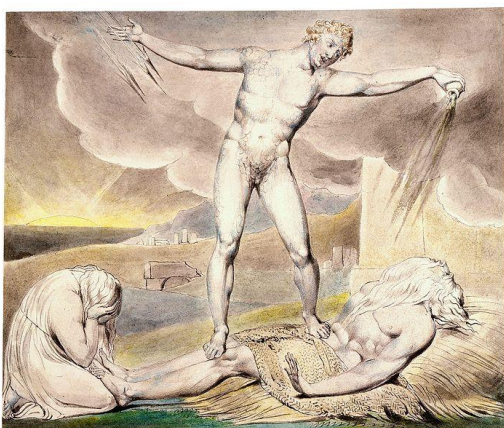
Billede 4

Budbringerne kommer og fortæller om den ene ulykke efter den anden. Job og hans hustru løfter hænderne i bønfoldende gestus op mod himlen. De ser ængstelige ud. Symptomerne på det aktiverede ubevidste når frem til jeg'ets bevidsthed, og jeg'et alarmeres. Katedralen i baggrunden er ved at forsvinde: Et møde med det ubevidste har en tendens til at bryde formelle og vanemæssige religiøse strukturer og mønstre op og fremme en mere vital skønt i første omgang primitiv levende forbindelse med transpersonelle realiteter.

Billede 5

Job har reageret på sin alarmerede tilstand ved at intensivere de konventionelle værdier og være endnu mere god og dydig: Her uddeler han almisser, mens Satan skal til at hælde ild på ham. Jahve ser ligeså fortvivlet ud som Job. Begge er faldet i en tilstand af neurasteni (kronisk træthedssyndrom), mens Satan sprudler af kolossal energi. Jobs tab af tjenere, husdyrflokke og familie er helt forsvundet i det ubevidste, hvilket viser den måde, jeg'et ofte først prøver at håndtere psykiske symptomer: I stedet for at konfrontere dem og finde ud af meningen med dem, fraspalter jeg'et dem fra bevidstheden. Resultatet er en svækkelse af den bevidste personlighed, som dog fortsat kan fungere ved minimal energi og under alvorlige begrænsninger. Den dissocierede tilstand indikeres af den skarpe skillelinje i billedet mellem den menneskelige verden og den guddommelige verden.

Billede 6

Satan afbildet som en smuk glad yngling med glorie om hovedet står med den ene fod på Jobs mellemgulv, den anden på hans lår og lader bylder regne ned over Job fra en lille flaske. Job ligger i en stilling, der udtrykker stærk smerte. Der er tale om akut sammenbrud. Her bryder alle forsvarsværn til det ubevidste sammen. Det ubevidste skylder direkte ind over jeg'et. Bylterne er billedet på 'betændte' og fortrængte ubevidste komplekser, som nu bryder ind i bevidstheden. Når det ubevidste negligeres, bliver det til negativ form og tvinger jeg'et til at give det opmærksomhed gennem smerte. Job angribes af Selvets 4-hed (helhedssymbol): De 4 pile i Satans ene hånd.

Det er interessant, at Jobs hustru er med på dette og næsten alle billederne i Blakes serie, hvorimod hun forsvinder ud af Jobs Bog i Det Gamle Testamente, efter hun har skældt Job ud for at holde fast i sin retsindighed. Hustruen kan ses som jeg'ets anima, som hos Blake allerede er integreret i jeg'et på dette tidspunkt. Jung påpeger ellers, at rækkefølgen i individuationsprocessen nærmere er først at integrere skyggematerialet, dernæst modsatkønnetheden og til sidst arketyperne. "Endvidere beskriver han, hvordan arketyperne både har en positiv og en negativ side. Igennem hele sit forfatterskab forsøger han at korrigere den paulinske, vestlige kristendom, som, siger han, har ledt det onde bort fra det guddommelige. Det var Jungs egen erfaring, at man, når man konfronterer det ubevidste, bliver nødt til at tilbageføre det onde til det guddommelige. Hans tanke er, at den guddommelige arketype har to sider, en positiv – der konventionelt regnes for den eneste – og en negativ – der konventionelt regnes som hørende til Djævelen. Bag Gud og Djævel er den samme arketyperiske grundform, der blot har to forskellige udtryksmuligheder og –

former” (her citeret fra Høegh s. 65). At Gud og Satan er en helhed, er en opfattelse, som vi således genfinder hos Blake ... og i Jobs Bog.

Billede 7

Jobs såkaldte ”trøstere” repræsenterer skyggefigurer, der bringes hen til jeg’ets bevidsthed. Da Job mister jeg’ets forsvarsværn mellem bevidst og ubevidst, kommer undertrykte aspekter af ham selv ind i bevidstheden. I baggrunden ses de sidste stråler af den nedadgående sol – inden sjælens mørke nat. At Job ser mod en korslingende figur i billedets højre side af billedet viser, at dette er en spirituel proces. At vide det kan hjælpe jeg’et igennem, så det ikke fortaber sig i smerten og elendigheden.

Billede 8

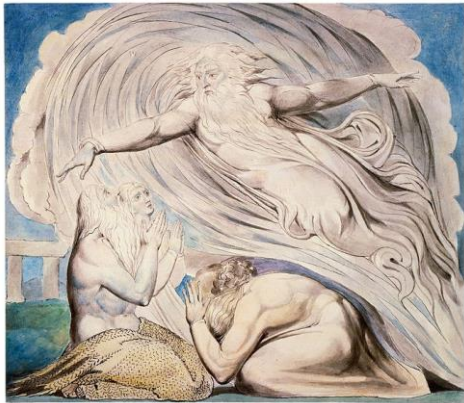
Job bukker under for sjælens mørke nat. Han falder ned i depression og i selvmordsagtig fortvivlelse og konfronteres med ultimative, metafysiske eksistensspørgsmål: Hvorfor går det mig sådan? Han stiller flere bitre spørgsmål – og resten af dramaet svarer implicit på dem. Disse bitre spørgsmål var i den lille flaske, hvis indhold Satan øste ned over Job. Disse spørgsmål er konsekvensen af, at Job bruges som beholder for det guddommelige indhold. Individet kan respondere på spørgsmålene på en af

følgende 3 måder: 1. Selvmord (fysisk eller følelsesmæssigt ved at blive kynisk), 2. Tilflugt til religion eller 3. Numinøst møde med Selvet – et direkte møde med det arketyperiske niveau under bevidstheden. Dette møde besvarer spørgsmålene.

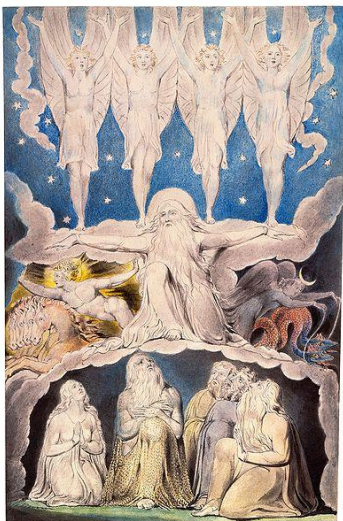
Billede 10

Job udsættes for beskyldninger fra sine såkaldte trøstere. Da han er overbevist om sin uskyld og uvidende om sin skygge, kompenserer det personligt ubevidste herfor ved at kritisere ham. Han skal have viden om sine skygger for ikke at blive inflateret – han må ikke tro, at hans ulykker er hans egen skyld og derfor kun tilhører ham, det ville udelukke muligheden for manifestation af det numinøse. Så ville ’jeg-beholderen’ bryde sammen og ville ikke kunne rumme ’Den Anden’. Job må ikke at begå den fejl at tolke ulykkerne som personligt stof. De sidste stråler fra solen i baggrunden viser, at Job nu går ind i sjælens mørke nat.

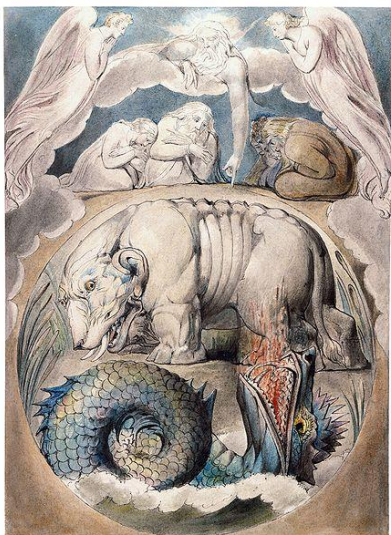
Billede 13

Jahve viser sig for Job i en hvirvelvind – her præsenteres forskellen mellem Selvet og egoet med kraft. Det fulde numinosum manifesterer sig, men som et udifferentieret energifænomen (hvirvelvinden). Job opdager psykens autonomi. At vinden blæser, hvorhen den vil, er altid symbolet på autonomi. I sin uskyld og uvidenhed har Job troet, at Guds virkelighed korresponderede med Jobs egen opfattelse af Gud. Nu har hans erfaring ødelagt den illusion. Nu ser han for første gang den rigtige Gud.

Billede 14

Det guddommelige fortsætter med at manifestere sig, nu ikke som et udifferentieret energifænomen, men i en mere struktureret form, der viser helhed og balance. Det er et skabelsesbillede: Verden skabes på ny ud af hård prøvelse. Mødet med Jahve i 'rå energiform' har nærmest været som en slags befrugtning, som frembringer en ny skabelse, en genfødsel. Job sidder nederst i billedet og ser op på skabelsen, som manifesterer sig i himlen.

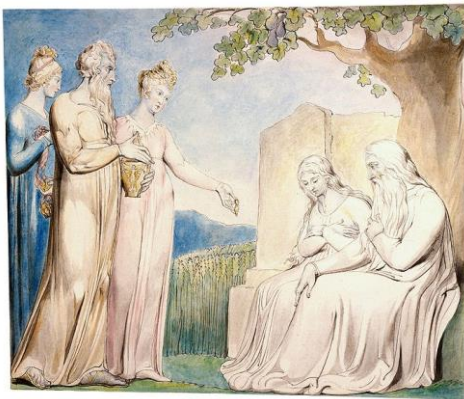
Billede 15

Job bliver vist Guds skyggeside og afgrundsaspekter og sin egen psykes dybder: Det kollektivt ubevidstes former og kræfter (primær libido, grådighed, lyst). Uhyrerne repræsenterer den anden side af det lyse numinosum, som vi må huske på er en helhed af modsætninger. Ubevidsthed har en 'dyrisk' natur. Nu holder Jobs tidligere naive opfattelse af Gud ikke længere. Gud er et fænomen, et ubevidst væsen, der kan dømmes moralsk. Jahve er også andre steder i Det Gamle Testamente knyttet til dyresymbolik. Ezekiels vision taler om en Gud med $\frac{3}{4}$ animalsk natur, $\frac{1}{4}$ menneskenatur (ligesom tidligere egyptiske guder).

Billede 18

Jobs møde med Jahve/ Selvet har medført en ny holdning. Han skuer indad og ofrer til Jahve. Offerattituden bringer helhed til jeg'et. Jeg'et, skyggerne og hustru-animaen ses her samlet ind mod centeret, som de tjener. Jobs vendthed mod alteret er udtryk for anerkendelsen af 'Den Anden' (det hellige) i sig, som også er i alle vi andre. Job er blevet bevidst om at være bærer af guddommelig skæbne, og det giver mening til hans lidelser.

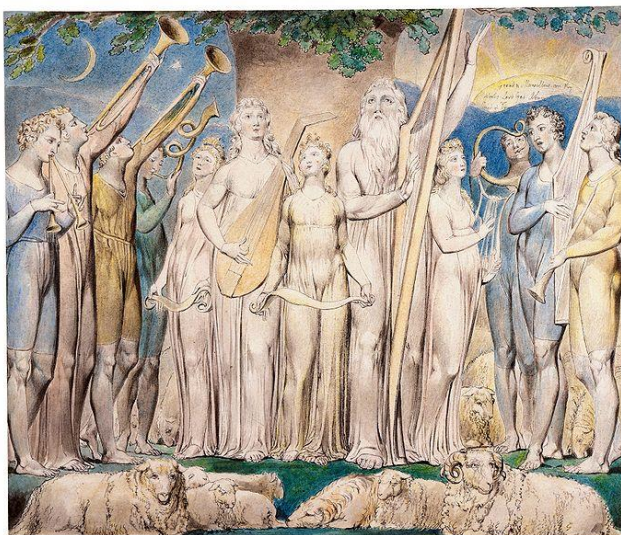

Billede 19

Job genvundne lykke er i Blakes udgave ikke rigdom i materiel henseende, som det er tilfældet i DGT; hans personlighed er blevet beriget. Han er blevet åndeligt rig. Frugterne af ildprøven med Jahve kan nu høstes. Træet bærer frugt, kornet er modent, kvinderne er smukt klædt, baggrunden er lys. Guldringen, han får, er symbol på helhed og sammensmeltning og dermed på sammensmeltning af psykens modsætninger. Pengene er udtryk for den energi (libido), som nu igen står til rådighed for jeg'et.

Jungiansk talt er udvidelsen af bevidstheden først omvæltning og mørke, men dernæst en udvidelse af mennesket til det hele menneske.

Seriens sidste billede - nr 21 - viser de nye omstændigheder og det nye liv. Der er tale om daggry – solen står op til højre i billedet. Til venstre ses månen i ny-fase. Nu står personerne op (på billede 1 sad alle de ned). Det illustrerer en foryngelse af livet efter sjælens mørke nat eller Jobs mørke møde med det

ubevidste. Han har nu et bevidst forhold til Selvet (Jahve), til instinktive energier (symboliseret ved dyrene, som nu er vågne) og til spiritualitet og kreativitet (musikinstrumenterne er taget ned fra træet og bliver flittigt brugt). Og vigtigst af alt: Han er nu bevidst om at være bærer af en guddommelig skæbne; det giver mening til lidelse og befrier sjælen. Personerne er oplyst indefra af livet, af guddommelig bevidsthed, Kristusbevidsthed.

Hvad kan det moderne menneske lære af Jobs historie?

Vi kan lære, at vi er deltagere i det guddommelige liv – det forpligter. Vi må tage ansvar og fortsætte den guddommelige selvrealisation. Individuationsprocessen gør, at mennesket bliver delvist guddommeligt: Voksant, ansvarligt for sin eksistens, vidende af at der er en større helhed, og at jeg'et ikke er 'alene i sit system', vidende af at det ikke alene er afhængig af Gud, men at Gud også er afhængig af mennesket. En ansvarlig livsførelse og fuldbyrdelse af den guddommelige vilje er vores moderne form for tilbedelse. Vores opgave er at være vågne, at være bevidste, at holde bevidstheden og forstå, at der er 'en Anden' i menneskets totalpsyke, som har noget for med os og at forstå, at det, som sker for os, er Gud.

Blake får det sidste ord. Han sagde: "Jesus er Gud – det er du og jeg også".

Lisbeth Pedersen, Kolding juli 2014

Litteraturliste

- Bojesen, Lars Bo, *Dæmoni og mening. En introduktion til C. G. Jung* (Aschehoug, 2001)
- Edinger, Edward F., *Encounter with the Self* (Inner City Books, 1986)
- Edinger, Edward F., *The Bible and the Psyche. Individuation Symbolism in the Old Testament* (Inner City Books, 1986)
- Edinger, Edward F., *Ego and Archetype* (Shambala, 1992)
- Edinger, Edward F., *The Sacred Psyche. A psychological Approach to the Psalms* (Inner City Books, 2004)
- Grønkjær, Jytte Back, *Drømme og individuation. Et analytisk psykologisk studie* (Hovedland, 1999)
- Høegh, Peter (red), *Det drejer sig om kærlighed. Undervisning med Jes Bertelsen* (Rosinante 2013)
- Jessen, Elisabeth Engel, *Bibelske motiver hos William Blake* (Anis, 2009)
- Uthaug, Geir, *Den kosmiske smedje* (Batzler & Co, 2000)